

УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ АГРАРНОЇ СФЕРИ НА ОСНОВІ КЛАСТЕРНОГО ПІДХОДУ

КУЦИНА А.В., СТАРШИЙ ВИКЛАДАЧ, ХДЗВА

Викладено теоретичні і практичні аспекти проблеми кластеризації в аграрній сфері та обґрунтована необхідність активної участі держави в активізації та розвитку цього процесу.

Theoretical and practical aspects of clustering in agriculture and justified the need for active government involvement in fostering and development of this process.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Сьогодні, в умовах розвитку ринкової економіки перед Україною стоїть завдання зайняти достойне місце серед економічно розвинених країн світу. І досягти цього можна лише за умови розвитку всіх складових економічної системи, забезпечуючи продовольчу, а звідси – і національну безпеку країни. Глобалізаційні процеси у світовому фінансово-економічному та інвестиційно-інноваційному просторі породжують необхідність швидкої та адекватної переорієнтації на нові механізми господарювання й створення унікальних конкурентних переваг. При цьому особливої актуальності набувають вимоги до підвищення якості й конкурентоспроможності виробленої продукції на ринках продовольства. Наперекір цим вимогам, аграрний сектор економіки України поступово перетворюється в незручний придаток до економіки держави, а сільське господарство є збитковою галуззю з низкою соціальних і екологічних проблем: бідність, найнижчий рівень заробітної плати, безробіття, відсутність трудової мотивації, знелюднення сіл і трудова міграція, занепад соціальної інфраструктури. Все це вимагає пошуку більш ефективних інструментів розвитку аграрної сфери, включаючи не тільки економічне відтворення, а й розвиток людського потенціалу, тобто стійкий економічно ефективний розвиток виробництва у поєднанні з розвитком сільських територій.

Економічною базою забезпечення життєдіяльності сільського населення й розвитку сільських територій є і в подальшому залишатиметься агропромислове виробництво. Тому, проблема полягає у виборі форм організації розвитку цього виробництва.

З отриманням членства у СОТ Україна прийняла на себе зобов'язання досягти і підтримувати належний рівень інноваційності і конкурентоспроможності національної економіки. У цих умовах об'єктивно необхідним є наукове обґрунтування й практичне розв'язання комплексної проблеми – організації розвитку конкурентоспроможного великотоварного агропромислового виробництва на інноваційній основі, що передбачає використання механізмів інтеграції, в основу якої покладено корпоратизацію, кооперацію та кластеризацію

Нинішній шлях – це галузева (секторальна) організація агропромислового виробництва, яка спрямовує його на вертикальну інтеграцію в напрямі формування трансрегіональних корпоративних агропромислових об'єднань – агрохолдінгів. Однак суттєвим недоліком формування і розвитку холдінгових об'єднань є перерозподіл власності на селі та втрата самостійності їх учасниками, зосередження уваги інвесторів лише на економічних результатах та ігнорування проблем соціального і екологічного характеру сільських територій. При такій організації дієвість районних і обласних управлінь агропромислового виробництва неминуче знижується, а державне управління галуззю дедалі більше концентрується в Міністерстві аграрної політики та продовольства України. Кропивко М.Ф. вважає, що у цьому випадку удосконалення державного управління має передбачати заходи з поступової централізації організаційних і контрольних функцій синхронно з розвитком галузевих спеціалізованих та інтегрованих формувань корпоративного типу, а також, у протидію корпоративним формам управління – заходи з розвитку професійних і міжпрофесійних об'єднань сільгоспвиробників з передачею їм частини державних повноважень організаційного й координаційного плану [1].

Інший, альтернативний, шлях – це кластеризація, територіальна організація агропромислового виробництва, яка спрямовує його на розвиток горизонтальної інтеграції з формуванням сітєвих структур, тим самим поліпшуючи умови для впровадження різних організаційних форм господарювання та їх кооперації, забезпечуючи сталий сільський розвиток на принципах економічної самодостатності. Особливої актуальності питання кластеризації АПК набуває в посткризовий період, оскільки наявність таких економіко-організаційних структур спонукає до активізації діяльності

підприємств-учасників кластера, раціонального використання наявного потенціалу: природного, економічного, фінансового, кадрового.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний світовий досвід репрезентує кластерний підхід як механізм ефективного розвитку підприємств та регіонів, який знайшов своє відображення в працях зарубіжних авторів: Портера М., Дахмана Є., Андерсена Т., Маршалла А., Фішера П., в тому числі російських: Міграняна А., Трет'яка В., Циган Т. Значний внесок в адаптацію кластерного підходу до українських умов зробили українські вчені Дем'яненко М.Я., Гайдупський П.І., Геєць В.М., Кропивко М.Ф., Саблук П.Т., Соколенко С.І., Федоренко В.Г. та ін. У роботах цих авторів висвітлюються проблеми організації та управління кластерами; конкурентоспроможності та формування конкурентних переваг; визначення ефективності діяльності кластерів, їх впливу на зростання внутрішнього регіонального продукту, внутрішнього валового продукту та економічний розвиток країни в цілому.

Поряд з цим, комплекс проблем, пов'язаних з розробкою і реалізацією кластерного підходу стосовно інтеграційних перетворень підприємств АПК України з метою забезпечення сталого сільського розвитку, є новим і недостатньо вивченим напрямком науки.

Формулювання ідей статті. Метою цієї статті є теоретичне і практичне дослідження сутності та проблем кластеризації в аграрній сфері, обґрунтування необхідності активної участі держави в активізації та розвитку цього процесу на рівні регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Європі зародження кластеризації припадає на 70-і роки минулого століття, у Росії кластерний підхід в економіку прийшов із запізненням на 20-30 років. Кластеризація у сучасній світовій економіці є загальновизнаним феноменом. Основоположником теорії кластера вважають професора Гарвардської школи М. Портера. Процеси формування і функціонування кластерів вперше були комплексно проаналізовані ним, виходячи з конкурентних позицій більш ніж 100 галузей західноєвропейських країн і США. Майкл Портер дійшов висновку, що в умовах глобалізації секторальний (галузевий) підхід до організації виробництва та управління втрачає свої позиції й на перший план виходять системи кластерної організації взаємозв'язків фірм і організацій, тобто сітьових структур. Він визначає кластер як організаційну

форму консолідації зусиль зацікавлених сторін, спрямовану на досягнення конкурентних переваг в умовах становлення постіндустріальної економіки [2].

Кластер – це можливість виробництва інноваційних товарів на основі довіри, взаємодопомоги та взаємодії. Кластер є унікальною фінансово-економічною і організаційною формою оптимального поєднання та взаємодії ресурсів, прогресивною формою організації управління .

Саблук П.Т. зазначає: «... кластерні системи є втіленням комбінації наукових, виробничих і комерційних структур, і на основі використання переваг коопераційної взаємодії сприяють формуванню і ефективному використанню реальних конкурентних переваг окремих підприємств, галузей, регіонів, національних економік в умовах посилення світового конкурентного протистояння. На даному етапі розвитку економіки України кластери можуть виступити ефективним інструментом інтенсифікації розвитку вітчизняного підприємництва і посилення ринкових позицій окремих економічних суб'єктів» [3].

Український економіст С.І. Соколенко в монографії «Производственные системы глобализации» розвиває тезу про те, що кластерна модель розвитку — це шлях до інтеграції економічної та соціальної політики й розвитку регіонів.

Можливості кластерного підходу для розв'язання завдань, спрямованих на піднесення сільського господарства, демонструє і зарубіжний досвід. А функціонування аграрних кластерів у ряді країн (Англія, Нідерланди, Швеція й ін.) підтверджує, що сільськогосподарський регіон ефективно розвивається в умовах, коли система підтримувальних і споріднених галузей АПК певним чином згрупована в регіоні, створюючи кластер. При цьому слід зауважити, що не існує універсальної моделі розвитку окремого підприємства чи регіону. Оскільки кожний суб'єкт господарювання характеризується специфікою, то особливого значення набуває індивідуальний підхід до вибору моделі кластера на основі локальної політики. Однією із особливостей в Україні є те, що процес кластеризації у нашій країні розпочався пізніше за інші країни. Безперечним піонером кластеризації слід вважати Хмельницьку область. Незважаючи на специфіку українських труднощів, невпорядкованість правового поля, відсутність ділової інфраструктури, все ж на початку 1998 року на Поділлі було розпочато формування нової виробничої системи, заснованої на

мережевій моделі управління виробництвом та її адаптації до трансформування економіки країни [4].

Сьогодні ситуація змінилася на краще, необхідність створення кластерів визнана на державному рівні прийняттям цілої низки нормативно-правових актів, і кластери розвиваються в Івано-Франківській, Волинській, Рівненській, Полтавській, Сумській, Харківській областях, м. Севастополі [5]. Цьому сприяє Програма діяльності Кабінету Міністрів України «Український прорив для людей, а не політиків», затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 16.01.2008 року №14, в якій започатковано основні напрями кластерної політики. Важливим кроком на шляху запровадження кластерної моделі розвитку економіки України є розробка проєктів «Концепція створення кластерів в Україні» та «Концепція Національної стратегії формування й розвитку транскордонних кластерів». Слід зауважити, що у проєкті «Концепція створення кластерів в Україні» визначено 4 основні види кластерів, але в їх числі відсутній агропромисловий кластер. В Україні немає і програми підтримки кластерної моделі регіону з відповідним фінансуванням, що, з одного боку, дискредитує компетенцію органів державного управління, а з іншого – не заохочує створення кластерів. І як наслідок – діяльність кластерів обмежується виробництвом, переробкою, наданням послуг, а розвиток сільських територій залишається поза увагою.

На превеликий жаль, названі проєкти поки що не одержали схвалення Верховної Ради України, але вже започаткували процес формування інституційного середовища для реалізації кластерної моделі розвитку економіки України.

Умовою та одним із способів розвитку кластера є економічні і соціальні програми держави та регіональної адміністрації. За нинішніх умов в аграрному секторі економіки України таких програм немає, але існує стихійне, безсистемне скуповування або перекуповування окремими підприємцями підприємств в АПК. Пізніше вони розбудовують свої власні постачальницько-виробничо-збутові ланцюжки або схеми, які дістали назву «інтуїтивної неформальної кластеризації». Як наслідок – у рамках такого територіального кластера ресурсний потенціал використовується неефективно: підвищується безробіття, скорочуються доходи місцевих жителів та надходження до регіонального бюджету, оскільки єдиною метою діяльності учасників

такого кластера є отримання максимального прибутку. Саме цим і пояснюється необхідність виваженої кластерної політики.

Держава, будучи однією із сторін, залучених у процес формування і розвитку кластера, разом з тим залишається поза його межами, виконуючи загальні функції і здійснюючи вплив на всіх економічних суб'єктів. Виходячи з цього, кластерну політику можна розглядати з двох сторін:

— по-перше, це заходи, що стосуються формування і розвитку всіх кластерів і спрямовані на створення умов, які б сприяли кластеризації економіки. Особливість цього рівня кластерної політики полягає в тому, що вона має бути не просто черговим додатковим інструментом державного управління, а, скоріше, новим підходом до використання уже існуючого інструментарію;

— по-друге, це заходи безпосередньої, прямої участі держави в активізації і розвитку конкретного кластера, які полягають у безпосередній, прямій участі держави в розвитку даного, конкретного кластера (оподаткування і податкові пільги, фінансові ін'єкції та ін.).

Висновки. Необхідність державного втручання у розвиток інтеграційних процесів в АПК, включаючи кластеризацію, в Україні викликана наявністю цілого ряду об'єктивних труднощів, які стримують чи унеможливають створення кластерних структур в аграрній сфері. До них слід віднести: адміністративні бар'єри, високий рівень зносу основного капіталу, високий рівень ризику сільськогосподарського виробництва, низьку кредитну та інвестиційну привабливість аграрної сфери. Незважаючи на це, ефективний розвиток аграрної сфери регіону, як системоутворюючий чинник його господарської діяльності, в сучасних умовах є найважливішим елементом його соціально-економічного розвитку. З іншого боку, підвищення ефективності і конкурентоспроможності вітчизняного АПК стає умовою забезпечення продовольчої, а як наслідок – економічної і національної безпеки країни. Вирішити ці проблеми на рівні регіону можна на основі кластерного підходу, з'ясувавши умови щодо його застосування та переваги і додаткові можливості для учасників кластера. Головною умовою кластеризації є наявність достатнього ресурсного потенціалу, а головною перевагою – синергетичний ефект, який може виникати в різних формах в залежності від виду основної діяльності, розміру кластера, кількості учасників.

Наведемо запропоновану І.Ансоффом класифікацію типів синергізму, в якій розрізняють чотири типи синергізму [6]:

— синергізм реалізації продукції (продажу), що має місце, коли різними виробниками використовуються одні й ті самі складські приміщення, канали реалізації продукції та ринки її збуту. До них належать: загальна реклама, маркетинг, стимулювання збуту і т.д.;

— синергізм оперативного управління, який пов'язаний головним чином з аспектами організаційно-управлінської діяльності малих підприємств, розв'язанням координаційних та інформаційних питань;

— фінансово-інвестиційний синергізм, який пов'язаний головним чином з розподілом (або перерозподілом) фінансово-інвестиційних ресурсів, призначених для розвитку малих підприємств;

— синергізм менеджменту, який зустрічається рідше й пов'язаний з питаннями стратегічного розвитку підприємств у кластерній структурі.

Ми пропонуємо доповнити цю класифікацію соціальним синергізмом, який пов'язаний з організацією кластера на території аграрного регіону з метою якнайраціональнішого використання ресурсів та підвищення рівня життя його мешканців, в першу чергу сільських. Досягти цього можна, поєднавши інтереси бізнесу (великого, середнього, малого), робочої сили (споживачів, жителів даного регіону) і держави.

Література.

1. Кропивко М.Ф. Кластерний підхід до управління сільським розвитком / М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. - 2008. - № 5. - С. 55-58.

2. Портер М. Конкуренція / Пер. с англійського. – М.: Изд. дом «Вільямс», 2002.- 466 с.

3. Саблук П.Т. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки / П.Т. Саблук, М.Ф. Кропивко // Економіка АПК - 2010. - № 1 - С.3-12.

4. Соколенко С.І. Інформаційні кластери як механізм підвищення конкурентоспроможності регіону [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ucluster.org/_sokolenco_/2008/07/_irmovacijny-klastery-mexanuzm-pidvyshhennya-konkurentospromozhnosti-regionu/.

5. Божидарнік Т.В. Кластерний підхід як потужний інструмент стимулювання розвитку сільського господарства / Т.В.Божидарнік // Економіка АПК. - 2011. - № 11. - С. 133-138.

6. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия. — С. Петербург: Питер, 2007. — 128 с.